

Krajobraz kulturowy wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Gieczu nad Maskawą

Mirosław Makohonienko¹, Michał Kara²

¹*Instytut Geoekologii i Geoinformacji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań
e-mail: makoho@amu.edu.pl*

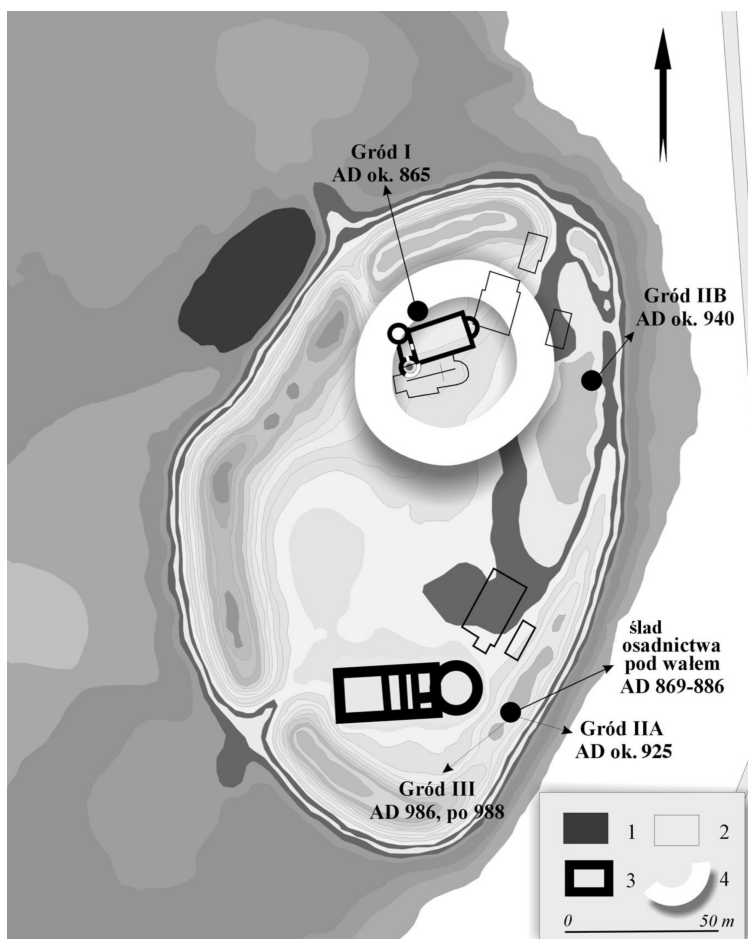
²*Instytut Archeologii i Etnologii, Polska Akademia Nauk, Oddział w Poznaniu, ul. Rubież 46, 61-612 Poznań
e-mail: michal.kara@iaepan.poznan.pl*

Abstract: The paper presents the Early Medieval history of the Giecz settlement complex and characteristic of its landscape. The stronghold in Giecz is the oldest among the so-called central strongholds of the Piast monarchy, dated to around 865 AD, i.e. to the tribal period. The settlement was located in the vicinity of Góra Górzno – probably a sacred mount. The remains of stone architecture – *palatium* were dated to the first half of the 11th century. The studies on vegetation history, based on the sediments from fossil lake, provided a Holocene record of environmental changes and development of cultural landscape.

Key words: Giecz, Early Medieval stronghold settlement, *palatium*, sacred mount, Górzno, cultural landscape

Gród w Gieczu w świetle nowych ustaleń archeologicznych wyróżnia się na mapie państwa wczesnopiastowskiego jako najstarszy i jedyny z grodów centralnych o starszej metryce sięgającej czasów plemiennych (Krapiec, Krysztofiak 2003, Kurnatowska 2004), najprawdopodobniej rodowy gród Piastów. Od zespołów osadniczych Gniezna, Poznania i Ostrowa Lednickiego różni go obecność osadnictwa otwartego w fazie poprzedzającej budowę założenia grodowego. Niewielka osada otwarta funkcjonowała w miejscu grodu, a w sąsiedztwie stwierdzono zgrupowania osad. Zespoły grodowe na Górze Lecha w Gnieźnie, Ostrowie Lednickim czy Ostrowie Tumskim w Poznaniu powstawały w miejscach o wcześniejszej funkcji kultowej, przy braku jednoznacznych śladów osad mieszkalnych (Kara 2010). Wzniesienie grodu w Gieczu wydatowano metodą dendrochronologiczną na około 865 AD (zob. ryc. 1). Najstarszy wał miał u podstawy przekrój 8 m (ryc. 1), łącznie z odsadzką około 12 m. Średnica majdanu grodowego wynosiła około 45 m. Wielkość ta nawiązuje do innych, niewielkich grodów jednoczłonowych okresu plemiennego z obszaru Wielkopolski czy w szerszym kontekście – obszaru Słowian Zachodnich (Kurnatowska 2004). Odwołując się do informacji z przekazu dynastycznego Galla

Anonima dotyczącego podanych z imienia poprzedników Mieszka I, można przyjąć, że budowa najstarszego grodu w Gieczu przeprowadzona mogła być za czasów Siemowita, syna legendarnego Piasta. W pierwszej połowie wieku X gród w Gieczu poddany został rozbudowie. Nowe wały wzniesione w konstrukcji kratowej, częściowo w konstrukcji przekładkowej, miały u podstawy około 13 m szerokości. Dwukrotnie jeszcze przeprowadzano przebudowę grodu. W świetle dobrze udokumentowanych ustaleń archeologicznych w pierwszej połowie X w. w procesie formowania państwowości pierwszych Piastów – z obszarem centralnym wyznaczonym od zachodu i południa doliną Warty, od północy rzeką Wełną, a od wschodu Notecią i rynną jeziora Gopło – doszło do przebudowy dawnej struktury społecznej i osadniczej ziem wielkopolskich w drodze celowych działań, w tym militarnych. Przyłączenie ziem zachodniej i południowej Wielkopolski dokonało się w drodze podboju – spalono liczne małe grody lokalnych ośrodków władzy, m.in. na ziemi lubuskiej, wzdłuż środkowej Odry, nad dolną Obrą czy w dorzeczu Mogilnicy (Kurnatowska 2008). W ich miejsce powstały nieliczne, ale większe założenia obronne, lokalizowane w punktach o znaczeniu strategicznym. Gród giecki w tym procesie, jako gród

Ryc. 1. Giecz-Grodziszczko, stanowisko 1. Plan warstwowy grodziska z naniesionym zasięgiem wału gródka z 2 poł. IX w. oraz relikwiami późniejszych (wczesnopiastowskich) budowli kamiennych – w części północnej kościół pw. św. Jana Chrzciciela z początku XI w., w części południowej nieukończony zespół pałacowo-sakralny z 4 ćwierci X w. Kropkami zaznaczono miejsca pobrania prób do datowań dendrochronologicznych
1 – pozostałości fosy; 2 – kopalne jezioro w dolinie rzeki Maskawy; 3 – relikwii budowli kamiennych; 4 – wał gródka (wg Krysztofiak 2007, Kurnatowska 2008, z modyfikacjami M. Kara, rys. J. Sawicka)

wyrastający z tradycji plemiennej, nie uległ likwidacji, lecz rozwinął się w jeden z najważniejszych ośrodków militarnych.

Wyznacznikiem szczególnej roli Gieczu w ówczesnej sieci osadniczej jest również posadowienie w jego obrębie architektury kamiennej. Założenia *palatium* wzniesiono w południowej części grodu, według nowych ustaleń chronologicznych, w drugiej połowie X w. Studia archeologiczne wskazują dość jednoznacznie, że budowa obiektu została przerwana i nigdy nieukończona. W początku XI w. w północnej części grodu wzniesiono kościół o unikatowej konstrukcji z podniesionym chórem oraz znajdującą się pod nim kryptą przeznaczoną dla nieznanego osobistości. Niejasna pozostaje przyczyna zaprzestania budowy *palatium* gieckiego. Pod względem rozplanowania i wielkości jest ono niemal odpowiednikiem konstrukcji na Ostrowie Lednickim, co pozwala doszukiwać się bezpośrednich między nimi związków. Oba obiekty są albo równoczesne, albo powstały w bliskim odstępie czasu – trudno jeszcze rozstrzygnąć, który z nich był pierwszy (Kurnatowska 2004).

Giecki region osadniczy położony jest nad rzeczką Maskawą (Moskawą), w sąsiedztwie górnych zlewni małych cieków wodnych, dopływów Warty – Cybiny od północy, Kopli od zachodu i Wrześnicy od wschodu. Podobnie jak zespoły osadnicze Ostrowa Lednickiego i Gniezna położony jest na obszarze wysoczyznowym, w pewnym oddaleniu od większych cieków, głównych dróg wodnych. Lokalny wpływ na posadowienie zespołu osadniczego w Gieczu miały niewątpliwie rozlewiska Maskawy, tworzące w czasach wczesnego średniowiecza jezioro, obecnie zanikłe.

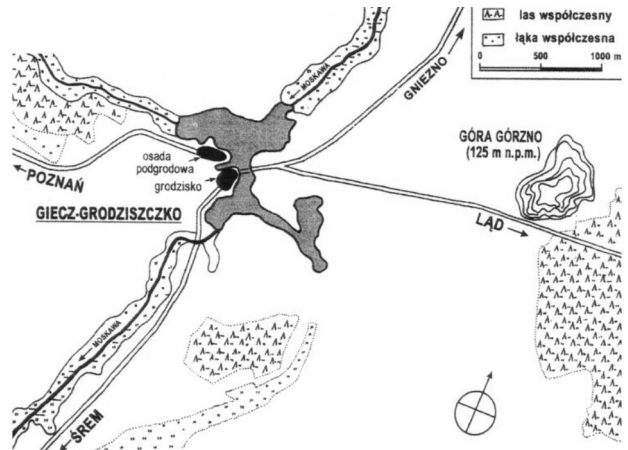
W rozważaniach nad lokalizacją osadnictwa i kształtowania krajobrazu kulturowego zwraca uwagę pobliska góra Górzno, o znaczącej jak na Wielkopolską wysokością 125 m n.p.m., rysująca się w krajobrazie wysokością względną około 30 m, oddalona od Grodziszczka w Gieczu o 2,5 km. Na stoku góry oraz u jej podnóża odkryto dwa wczesnośredniowieczne skarby siekańcowe, które zdeponowane zostały po 979 oraz po 1047 r. Starszy skarb zawierający około 20 kg siekanego srebra jest największym jak dotąd skarbem wczesnośredniowiecznym z ziem pol-

skich. Na rozległej kulminacji wzgórza zgromadzone były skupiska kamieni polnych (przez okoliczną ludność łączone z legendarnym zamkiem Przemysława II). Na szczycie znajdował się dużych rozmiarów głaz narzutowy, w postaci graniastopsłupa ze ściętą górą, przed paru laty przetransportowany w sąsiedztwo krzyża przy drodze do Górzna. Znaleźiska archeologiczne i kontekst osadniczy nasuwają przypuszczenie o kultowym znaczeniu góry Górzno.

W obrzędowości Słowian oraz wielu innych ludów, wyróżniające się w terenie wyniesienia, podobnie jak niektóre gaje, wody (źródła, jeziora, bagna), pojedyncze duże kamienie czy wiekowe drzewa, pełniły rolę miejsc szczególnych, otaczanych kultem, przy których sezonowo gromadziła się ludność. Owe „naturalne sanktuaria”, jak określa je Słupecki, stanowiły część przyrody – w krajobrazie oraz mentalnej mapie społeczeństw były swego rodzaju „miejscami centralnymi”. Świadectwami tamtej dawnej, mentalnej mapy – wczesnohistorycznej geografii – są przetrwały do dziś nazwy, takie jak np. Jezioro Święte w Gnieźnie (dziś już zanikłe), Jezioro Poświętne w Pawłowicach pod Poznaniem czy wszelkie „łyse” góry oznaczające miejsca odsłonięte, świecące, święte. Część tych nazw straciła u współczesnych swój pierwotny sens i jak Jezioro Poświętne uzyskała nową, bardziej zrozumiałą nazwę Kierskie Małe.

Tak jak góra Górzno, ale też wiele innych – Słęża, Łysa Góra na ziemi świętokrzyskiej, Rowokół na Wybrzeżu Słowińskim, Góra Lecha w Gnieźnie czy Góra św. Wawrzyńca w Kaldusie nad Wisłą, święta dla Czechów góra Říp i góra na ziemi słowińskich Karantanów *Mons Caranthanus* (obecnie *Ulrichsberg* w południowej Austrii) – jako wyróżniające się w krajobrazie kulminacje zbliżały człowieka do sakralnego wymiaru świata. W mitologiach indoeuropejskich postrzegane są jako swego rodzaju „oś świata” *axis mundi* – gdzie w beczasowym wymiarze możliwa jest łączność między światem minionym i teraźniejszym oraz przyszłym.

Badania paleośrodowiskowe nad rekonstrukcją historii szaty roślinnej i jej przekształceń antropogenicznych pozwoliły naświetlić rozwój krajobrazu okolic Gieczu dla całego okresu holocenu na podstawie analiz wielu rdzeni osadów biogenicznych z kopalnego jeziora (Polcyn i in. 1994, 2003, Polcyn, Milecka 1998, Grygorowicz i in. 2007). Wykazały zbliżony przebieg historii rozwoju lasów oraz faz rozwoju osadniczego jak w przypadku regionu wokół jeziora Lednica. Również obszar giecki ujawnił swoje postacie lasów grabowo-dębowych oraz ich intensywną eksploatację począwszy od epoki brązu. Podobnie jak w regionie lednickim i gnieźnieńskim, także w Gieczu ostatnim epizodem regeneracji powierzchni leśnych czytelnym w zapisie palinologicznym był okres między osadnictwem okresu wpływów rzymskich a osadnictwem wczesnego średniowiecza, przypadający na tzw. okres wędrówek ludów.

Ryc. 2. Lokalizacja grodziska w Gieczu nad Maskawą, na Wysoczyźnie Gnieźnieńskiej (w ujęciu Kondrackiego – Równina Wrzesińska), na tle rekonstruowanej sieci drogowej w okresie wczesnego średniowiecza i zasięgu dawnego jeziora, obecnie zanikłego w wyniku wypłylenia. Na wschód od Gieczu położona góra Górzno – domniemany ośrodek kultu (przerys. P. Namiota na podstawie A. Wędzkiego 1958)

Literatura

- Grygorowicz A., Milecka K., Tobolski K. (red.), 2007. Architektoniczno-przestrzenne i przyrodnicze podstawy rekonstrukcji wczesnośredniowiecznych założeń obronnych Gieczu. Poznań.
- Kara M., 2010. Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Poznań.
- Krapiec M., Krysztofiak T., 2003. Potwierdzenie plemiennej genezy grodu w Gieczu. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, 6: 32–51.
- Kurnatowska Z., 2004. The stronghold in Giecz in the light of new and old research. W: P. Urbańczyk (red.), *Polish Lands at the turn of the First and Second Millennium*. Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Warszawa, s. 208–222.
- Kurnatowska Z., 2008. Początki i rozwój państwa. W: M. Kobusiewicz (red.), *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Muzeum Archeologii i Etnologii PAN, Oddział w Poznaniu, s. 297–395.
- Krysztofiak T., 2007. Rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka grodowego w Gieczu w świetle źródeł archeologicznych. W: A. Grygorowicz, K. Milecka, K. Tobolski (red.), *Architektoniczno-przestrzenne i przyrodnicze podstawy rekonstrukcji wczesnośredniowiecznych założeń obronnych Gieczu*. Poznań, s. 15–39.
- Milecka K., 1998. Historia działalności człowieka w okolicach Gieczu i Wagowa w świetle analizy

- pyłkowej. Biblioteka Studiów Lednickich, 3: 443–495.
- Polcyn M., 2003. Archeobotaniczna interpretacja wczesnośredniowiecznych, podwodnych warstw kulturowych z Ostrowa Lednickiego i Gieczu. Biblioteka Studiów Lednickich, 9.
- Polcyn M., Polcyn I., Krąpiec M., Milecka K., Indycka E., 1994. Rezultaty badań przyrodniczo-archeologicznych przeprowadzonych na wczesnośredniowiecznym moście/grobli w Gieczu, gm. Dominowo, st. 2. Studia Lednickie, 3: 203–247.